

Synet på klostre i Danmark for tyve år siden og i dag

Af Rikke Agnete Olsen

Danmark blev i løbet af middelalderen rigt på klostre (fig. 1). Der kom ialt henved 140 stiftelser i by og på land, men ikke alle eksisterede gennem hele perioden. Alligevel er det så mange, at det næppe kan undre, at de langt fra alle er undersøgt arkæologisk. Det er såmænd også begrænset, hvad der er sket på dette område de sidste tyve år, og flere af de senere undersøgelser er ikke publiceret, bl.a. fordi de i mange tilfælde har været af mindre omfang.

Alligevel er det rimeligt at tale om et ændret syn på klostrene, fordi de forskellige mindre studier set i sammenhæng med de få større undersøgelser og sat i forbindelse med ældre viden faktisk tegner et nyt og anderledes billede såvel arkitektonisk, som hvad angår klostrenes rolle i samfundet.

Det er velkendt, at klostre så at sige formerer sig ved knopskydning; et såkaldt samlag udsendes fra et moderkloster og grundlægger et nyt samfund af munke eller nonner, og i Danmark var de vigtigste ordener repræsenteret ved midten af 1200-årene (fig. 2). Enkelte klostre står endnu med næsten helt bevaret bygningskrop og i let genkendelig skikkelse. Det er især byklostre, ofte af tiggermunkeordener, og det er prægtige teglstenskomplekser med kirken som den ene af fire fløje. Det gælder f.eks. Sortebrødre-klostret i Ribe, grundlagt 1228, og Karmeliterklostret i Helsingør fra 1430.

Disse bygninger har i høj grad præget det faste bil-

lede af klostrenes udseende og indretning, der også grundlæggende er tegnet af Vilh. Lorenzen i hans store værk om de danske klostres bygningshistorie, som stadig er hovedværket på området. Der er imidlertid bevaret mange andre klosterbygninger, især kirkerne. Det gælder f.eks. østenden af Birgittinerklosterkirken i Mariager, grundlagt 1446, og den vældige St. Bendts Kirke i Ringsted hvor mange danske konger ligger begravet. Benediktinerklosteret her kendes fra første halvdel af 1100-årene, men bortset fra kirken er bygningerne helt forsvundet, og man ved ikke meget om dem. I Grinderslev i Salting blev der grundlagt et augustinermunkekloster i 1170-erne og i Glenstrup nær Randers var der benediktinernonner fra engang i 1200-årene og til begyndelsen af 1400-årene, hvorefter stedet blev overtaget af karteusermunke. I begge tilfælde kender man kun kirken, der står endnu og ligner så mange andre landsbykirker. Det gør Venge Kirke ved Skanderborg ikke. Den har hørt til en tidlig benediktinerstiftelse, som ved midten af 1100-årene en kort tid blev overtaget af cisterciensere, men heller ikke her kender man noget til andre klosterbygninger (fig. 3).

Allerede en nøjere betragtning af de bevarede levn kunne hjælpe med til en anden opfattelse af klostrenes udseende i middelalderen. Det er nemlig karakteristisk, at de »hele« bevarede anlæg er sene. De viser, hvordan visse rige klostre så ud i middelal-

◀ Fig. 1. Danmarks klostre i middelalderen. Signaturforklaring:

▲ ■ Bispesæde med dompæpitel (-kloster)

1234 Stiftelsesår

→ Klosterflytning

○ By med klostre

Køge

Ordenssignaturer

Munke Nonner

■ □ Benediktinere

▲ △ Augustinere

● ○ Cisterciensere

♀ ♀ Præmonstratensere

K Kartheusere

J Johanniter

Ordenssignaturer

Munke Nonner

■ D Dominikanere

◆ ◇ Franciskanere

X Karmeliter

B B Birgittinere

A Amoniter

H Helligåndsklostre

Kortet er udarbejdet af Jørgen Nybo Rasmussen og tegnet af Karl-Erik Frandsen til »Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk« udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1991.

efter en tid som benediktinerkloster i første halvdel af 1100-årene ved ærkebiskop Eskils mellemkomst blev et cistercienserkloster og ordenes åndelige overhoved i Danmark.

Herfra blev der grundlagt elleve klostre i Danmark og Venden, men af hele det vældige kompleks

af bygninger, der indtil efter reformationen var rammen om et rigt og forskelligartet liv, er kun bevaret sydfløjen i østgården. Den er sen og ikke særlig central i anlægget, der nu for størstedelen er dækket af landsbyen Esrom og bl.a. derfor kun sporadisk undersøgt. Fordi man kender cisterciensernes faste byggeplan, har man gættet på klosterets udstrækning og omfang, men hvad udseendet angår, har den sene, bevarede bygning bestemt billedet af helheden, og i det var der ikke megen plads til tidsbestemte forskelle (fig. 4).

På samme måde har man føjet de øvrige levn eller udgravningsresultater, man har fra andre egne af landet, på det faste billede af middelalderklostrene som nydeligt regulære, lukkede, firfløjede, stenbyggede anlæg. Man havde ikke rigtigt blik for, at det var klostrenes seneste skikkelser, man fandt eller havde bevaret, og selv om man nok vidste, at de større institutioner havde haft mange andre bygninger end de fire fløje om clausuren, fremstod det nærmest som noget ekstra. Der blev kun i et vist omfang knyttet forbindelse mellem de skriftlige kilders oplysninger om klostrenes samfundsbetonede virke, andre verdslige gøremål og de arkæologiske vidnesbyrd.

Det var først, da Lærestolen i Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet i begyndelsen af 1970-erne gravede et par sæsoner på Ring Kloster nær Skanderborg, at det traditionelle klosterbillede blev forstyrret. Her kunne man iagttage, at der havde stået bindingsværksfløje langt op i tiden, og det var vanskeligt at få anvendelsen af bygningerne til at passe med teorierne om indretningen. Desuden mere end antydende knoglefund i affaldslag, at man ikke havde taget det så tungt med overholdelsen af reglen om kun at spise kød af tofodede dyr. Selv om

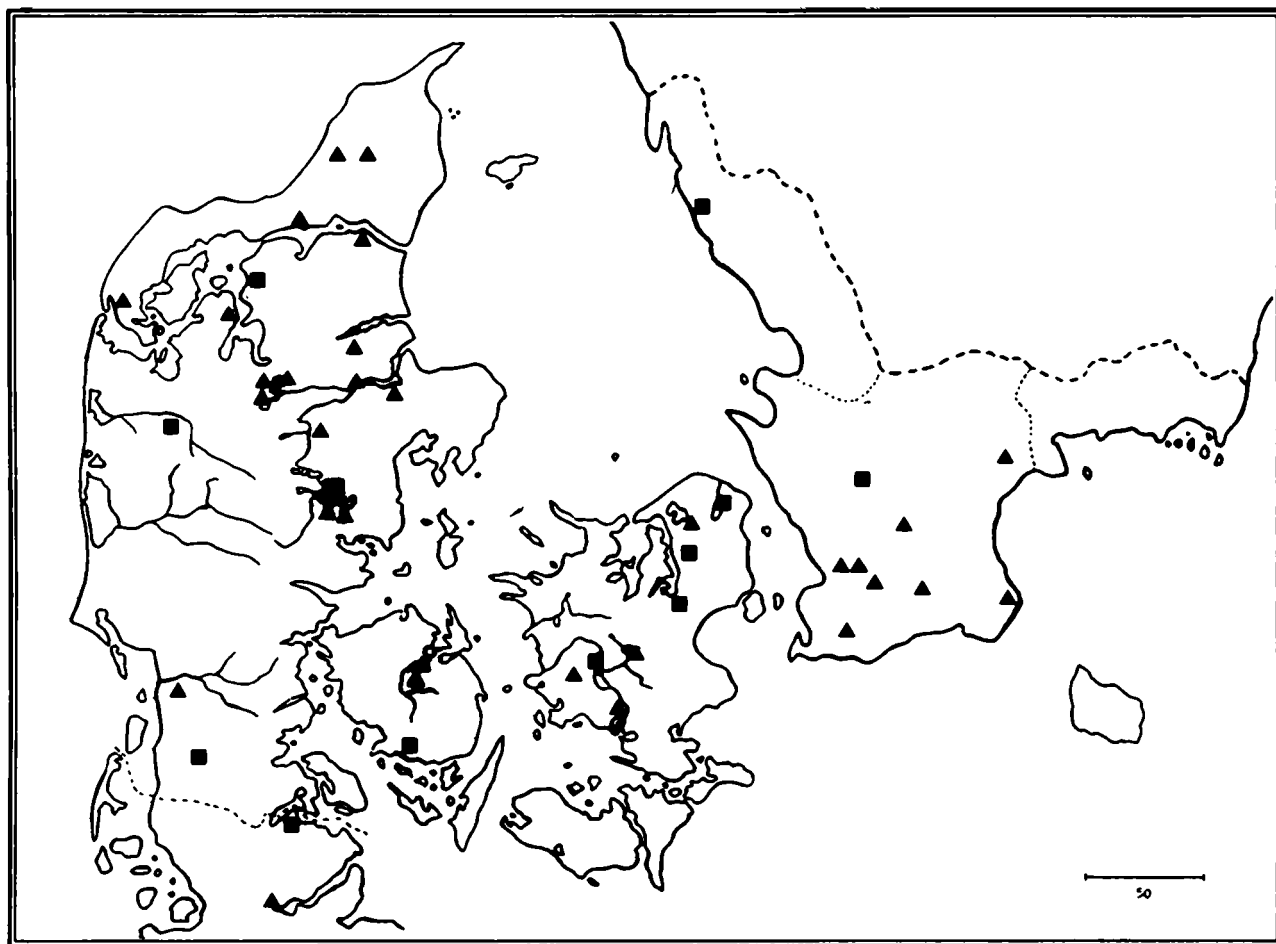


Fig. 2. Klostre i Danmark ca. 1220. Omtegnet efter *Historisk Atlas Danmark* fra 1988 ■ Cistercienserkloster ▲ Andet herrekloster.

man ikke nåede til bunds med undersøgelsen, var der så meget nyt og uventet, at man fra da af ikke mere ledte efter bekræftelser på den gamle opfattelse, men blev mere opmærksom på variationer. I øvrigt var det langt fra nogen let udgravning. I tidens

løb var der blevet rejst avlsbygninger til en større gård hen over klosterfløjene (fig. 5), og et vejanlæg gjorde det umuligt at fange østenden af kirken, hvor en korudvidelse faktisk kun kunne konstateres ud fra en fløjaltartavle, der aldrig ville have kunnet få



Fig. 3. Venge Kirke. Foto: Jens Velleo 1974.



Fig. 5. Ring Kloster, mens de gamle avlsbygninger stod. I forgrunden udgravningsfelter. Foto: Jens Velleo 1972.



Fig. 4. Esrom. Sydfløj i østgård. Ældre foto i Nationalmuseets arkiv.

plads i den oprindelige apside. Den var en gave fra en af priorinderne ca. 1500 og befinder sig i dag i Østbirk Kirke ikke så langt fra Ring Kloster.

De ældste klosterstiftelser i Danmark hørte især til benediktiner- eller augustinerordenerne, men det var i høj grad også cistercienserne, der kom til at præge klosterlivet i landet, rige som de blev på både gods og indflydelse (fig. 6 og 7). Det er derfor interessant, at selv blandt disse mægtige stiftelser er end ikke kirken altid bygget færdig efter planen. I Sorø, der var grundlagt som et benediktinerkloster af medlemmer af Hvideslægten i 1140-erne, men som fra 1162 takket være Absalon blev en cistercienserstiftelse, vidner endnu den vældige kirke fra omkring 1200 om fordums storhed. De øvrige fløje er

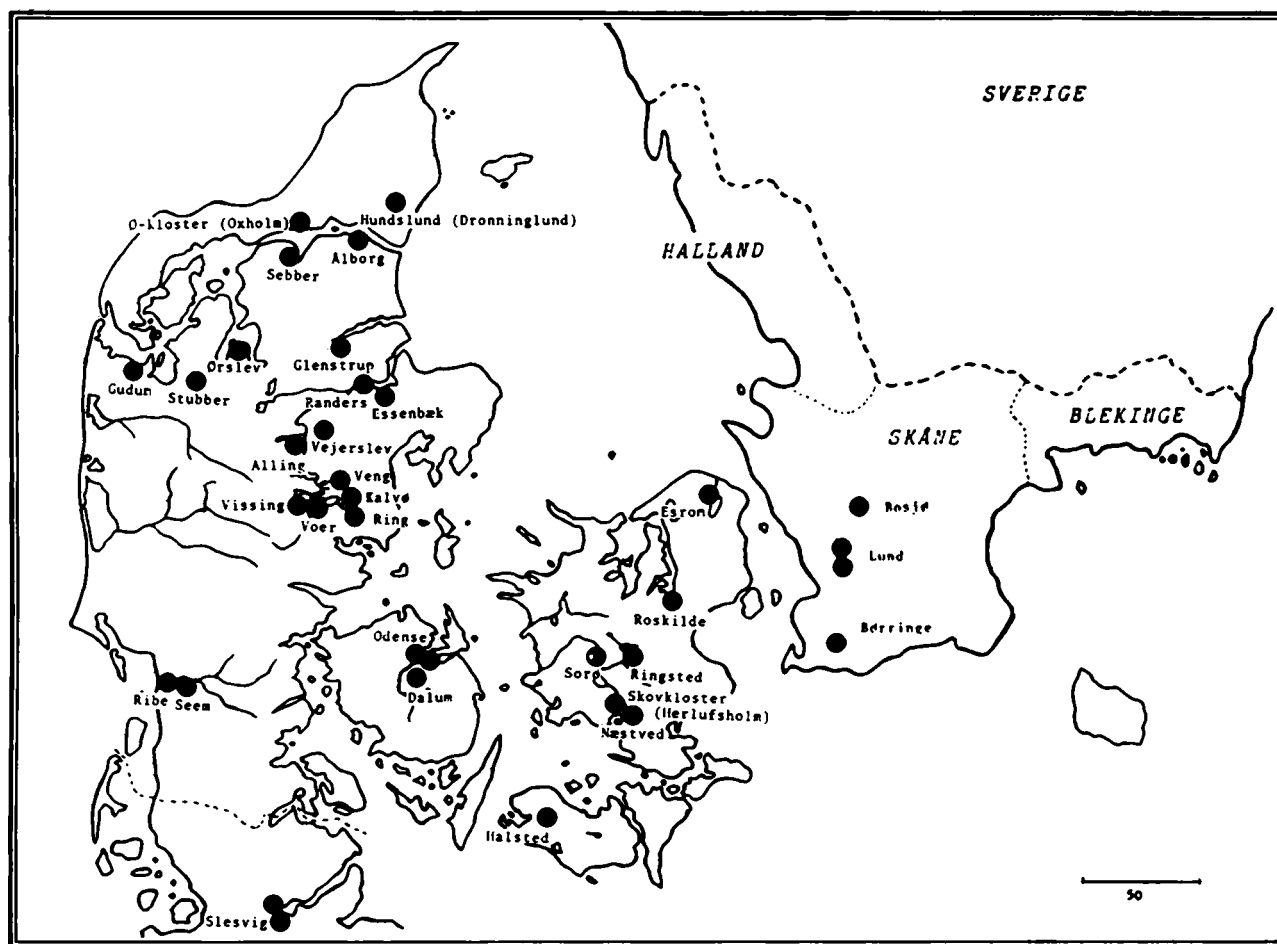


Fig. 6. Benediktinere i Danmark. Efter H.N. Garner.

borte og man ved ikke meget om dem, men spor i murværket ved dormitorietrappen rummer vidnesbyrd om ændringer i adgangsforholdene mellem kirke og østfløj og dermed vel i fløjens bygningshistorie (fig. 8).

Både i Esrom, Vitskøl i Nordjylland og Løgum i Sønderjylland mangler der imidlertid meget i kirkens fuldførelse, og flere steder fik man måske ikke engang rejst fire fløje. Det ser faktisk ud til at have været almindeligt, at der manglede noget i opfyldel-

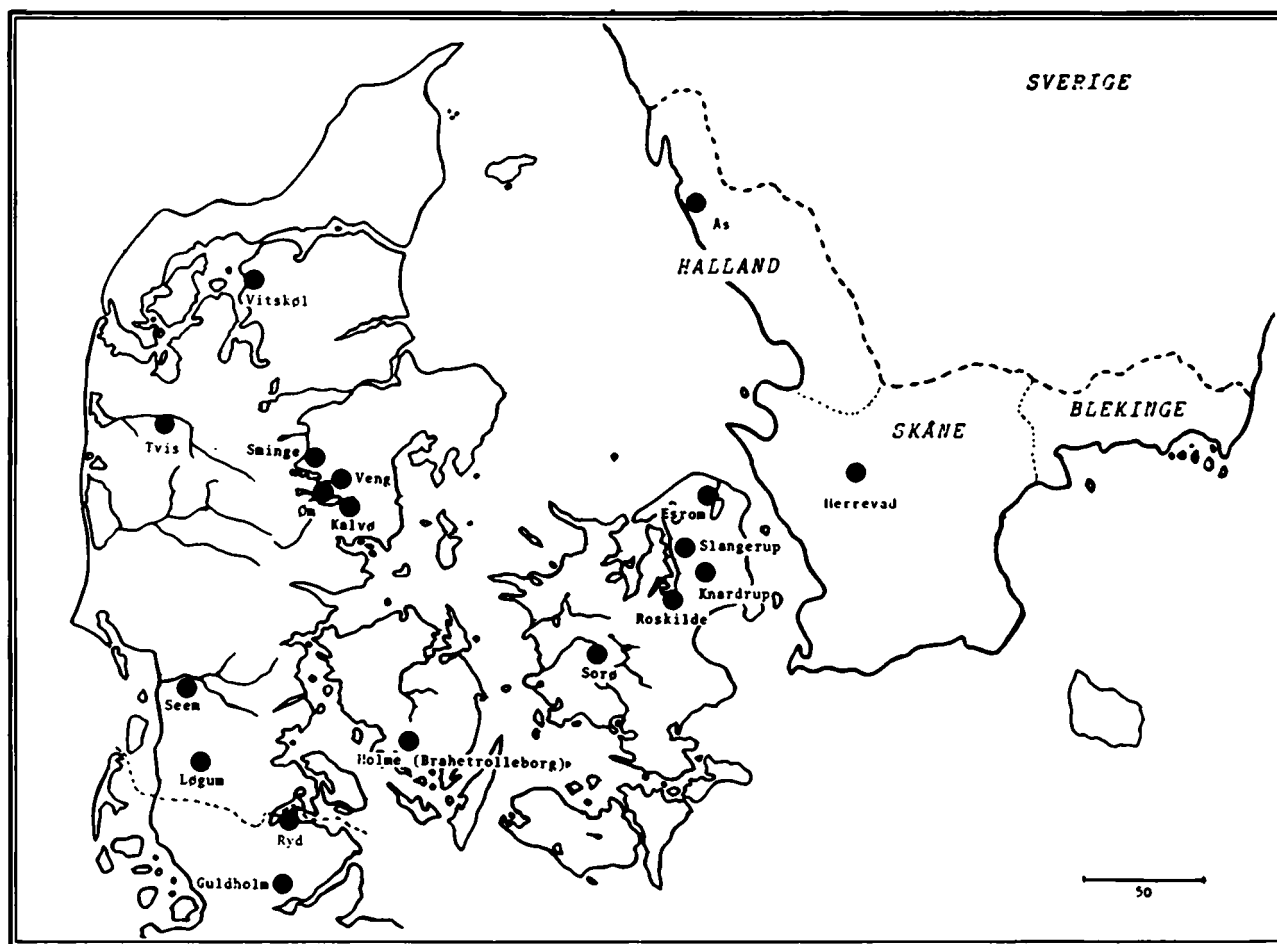


Fig. 7. Cisterciensere i Danmark. Efter H.N. Garner.

sen af den ideale klosterplan, eller at den først stod færdig i slutningen af middelalderen.

Sådan forholdt det sig på Øm Kloster ved Skanderborg, hvor Lærestolen i Middelalderarkæologi gravede i fire sæsoner i sidste halvdel af 1970-erne.

De store udgravninger blev siden fulgt op af flere mindre undersøgelser, og ud over at kirken aldrig var blevet fuldført, afslørede det, hvor forbavsende langsomt det vældigt rige kloster var blevet udbygget, efter at man i anden halvdel af 1100-årene hav-

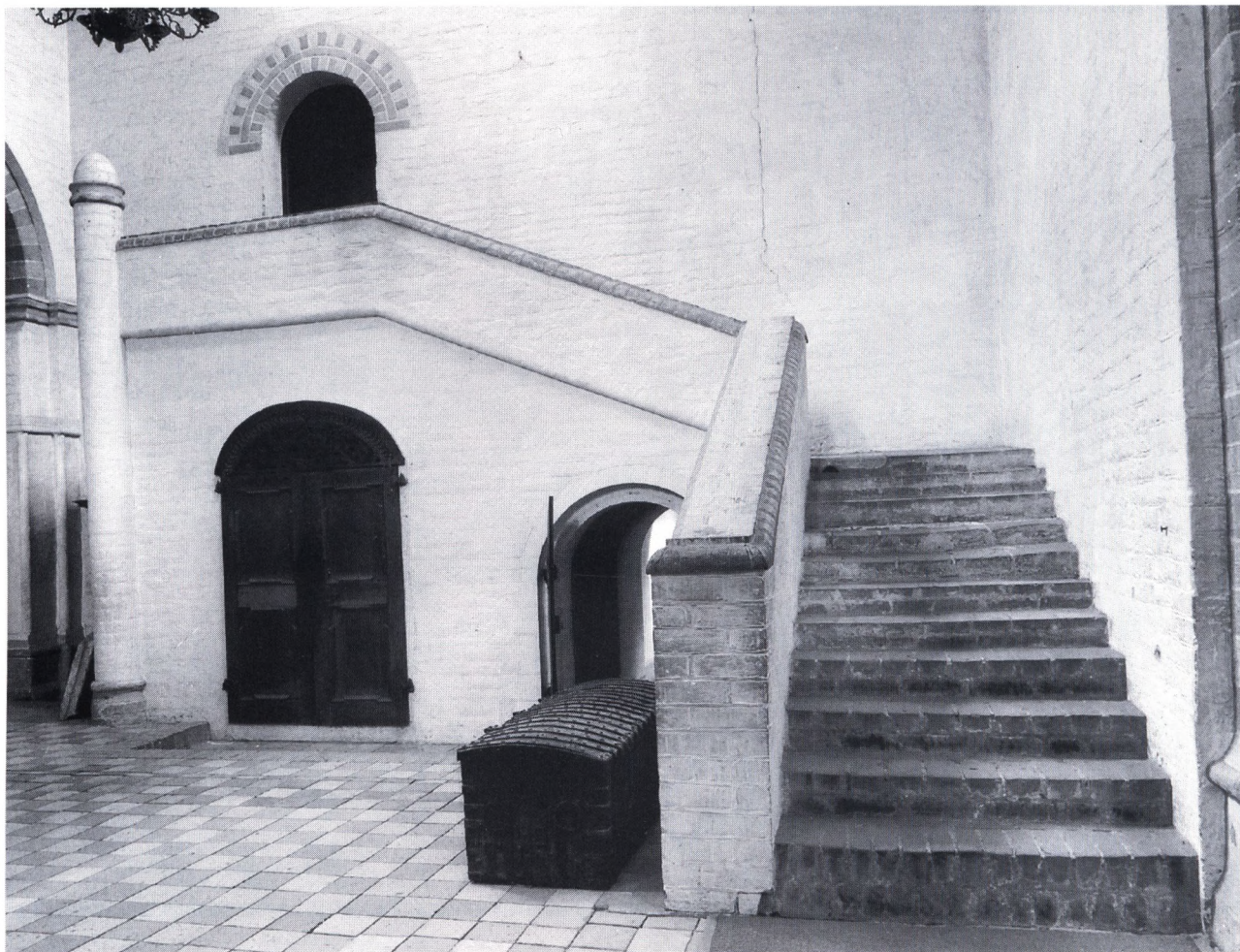
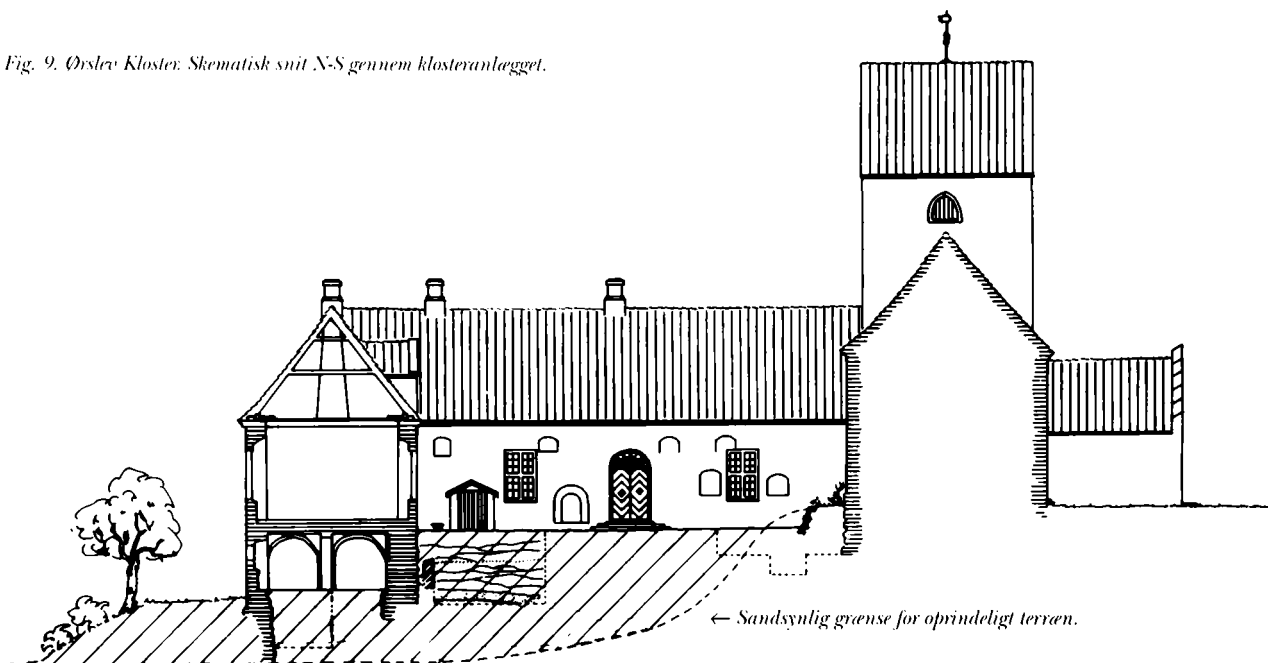


Fig. 8. Sorø. Dormitorietrappen. Ældre foto i Nationalmuseets arkiv.

de taget den delvist færdige kirke og østfløjen i brug. I meget lang tid havde sydfløjen med refektoriet stået som et bindingsværkshus, og det man havde anset for clausuren, var en byggeplads til omkring

1500, da vestfløjen endelig kom til. Byggeperioden strakte sig næsten over hele klostrets levetid, men den oprindelige, karakteristiske cisterciensergrundplan blev aldrig fraveget.

Fig. 9. Ørslev Kloster: Skematisk snit N-S gennem klosteranlægget.



De andre ordener har ikke så fast en idealplan som cistercienserne, og hvor man har bygget et kloster op omkring en almindelig sognekirke eller et byhus, kan begyndelsen i hvert fald have været ret tilfældig.

I Ørslev mellem Skive og Viborg, hvor der uvist hvornår indrettes et benediktinernonnekloster omkring sognekirken, er der i hvert fald tale om en uhyre gradvis overgang til det lukkede, firfløjede, stenbyggede anlæg, der står i dag forklædt som en barokherregård. Det ældste stenhus, den sydlige del af østfløjen, er vel fra 1300-årene, vestfløjen er måske så sen som fra omkring 1500, og i løbet af århundrederne har man efterhånden fyldt op, til klostergården endelig blev plan (fig. 9 og 10). Her som f.eks. også i Glenstrup og Venge er der ingen tegn på, at man fra begyndelsen har tilstræbt et lukket anlæg, og på Ørslevkloster har man endnu sent i middelal-

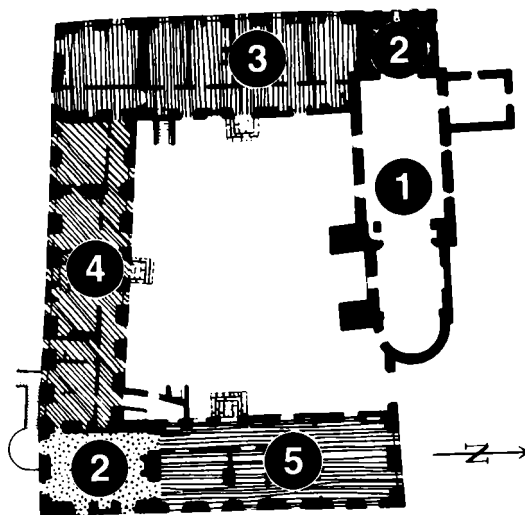


Fig. 10. Ørslev Kloster: Grundplan visende de formodede byggeafsnit. Efter MIV 9 fra 1979.

deren en svineegel stående ved østenden af kirken. Det var en slags svinesti, der i princippet minder om vor tids indretninger til »tremmekalve«, og placeringen af den er udtryk for, at klostrene også var store landbrugsbedrifter.

For nærværende kan man konkludere, at det for det første tog lang tid, inden klostrene kom til at se ud som de anlæg, der er bevaret enkelte steder i vore byer, og som man tidligere mente havde præget også landområderne. For cistercienserne, der havde en idealplan, var det målet at nå til det lukkede anlæg i klostrets kerne og det fastholdt de gennem århundreder, men for mindre stricte ordener var det knapt så vigtigt, og måske havde de endnu mindre råd end de rige cisterciensere.

Studierne af byggeriet afspejler de enkelte klostres vilkår, der som Øm Klosters krønike afslører, ikke altid var nemme, men de fortæller også noget om landets økonomi i det hele taget og om ideal og virkelighed. De giver et indblik i klosterlivet, der måske ikke altid var så regelbundet, som idealet

krævede, hvilket f.eks. for visse nonneklostres vedkommende nok hænger sammen med deres funktion som forsørgelsesanstalter.

Billedet af klostrenes udseende og livet i dem er i dag langt mere nuanceret end tidligere, og det skyldes i høj grad, at det viser sig muligt at bruge nye arkæologiske viden sammen med de skriftlige kilders udsagn til at komplettere andet end kundskab om bygningshistorie.

Litteratur

Vilh. Lorenzen: De danske klostres bygningshistorie I-XI. København 1912-1941.

Danmarks kirker.

H.N. Garner: Atlas over danske klostre. København 1968.

Niels-Knud Liebgott: Dansk Middelalderarkæologi. København 1989. Med litteraturhenvisninger til specialartikler.

Hans Langballe og Rikke Agnete Olsen: Ørslevklosterstatus 1978. I: MIV 9, Viborg 1979.

Middelalderbyen. Århus 1985 ff. Ingrid Nielsen: Ribe. Marianne Johansen: Køge. Aage Andersen: Næstved. Ane-Mette Christensen: Odense. Hans Krongaard Kristensen: Viborg.

-